

Jan Tajchman

Drewniane drzwi zabytkowe na terenie Polski : systematyka i problematyka konserwatorska

---

Ochrona Zabytków 44/4 (175), 269-277

1991

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

AN INSTRUMENTAL METHOD FOR THE MEASUREMENT OF THE EFFECTIVENESS OF WOOD PRESERVATIVES AGAINST MOULD

The conducted research concerned the preparation of an instrumental method for the measurement of the fungitoxic value of wood preservatives against mould which could replace the heretofore applied subjective visual method. The measurement of light reflection with Zeiss photometres (Leukometers) and Zeiss Spekol 10 spectrometers with the Rd/O reflectance adapter was treated as a new criterion of effectiveness. The method was tested on two fungicides: natrium pentochlo-

rophenate and the WR-3 quaternary ammonium compound, used on samples of pine and birch wood. The results obtained with the method were better than those in the case of the visual method, albeit proved to be more time consuming. The proposed method appears to be useful for the elimination of subjective difficulties in the estimation of mould growth on the surface of the given wood, and hence for the estimation of the effectiveness of wood preservatives.

JAN TAJCHMAN

DREWNIANE DRZWI ZABYTKOWE NA TERENIE POLSKI (Systematyka i problematyka konserwatorska)

Wśród wielu detali architektonicznych, które wykształciły się w ciągu wieków na terenie Polski, stolarka drzwiowa ma najwięcej różnorodnych rozwiązań.

Różnorodność ta dotyczy elementów podstawowych (tabl. I), podziału według liczby skrzydeł (tabl. II), a także ich konstrukcyjnych rozwiązań (tabl. III).

Jednak prawdziwe bogactwo form wyraża się dopiero w opracowaniach plastycznych, w ich różnych systemach i przekształceniach stylistycznych (tabl. IV). Wiele z nich można porównać do rozwiązań meblarskich (drzwi szaf). Analizując dawne drzwi zewnętrzne stwierdzamy, że mają one odmiennie rozwiązana stronę tylną i frontową. Podobnie dzieło się w najdawniejszych drzwiach wewnętrznych, w których dopiero w konstrukcji płycinowej obie strony zaczęły stopniowo upodabniać się do siebie. Stąd w analizie i ocenie musimy traktować równorzędnie stronę tylną (rewers) i przednią (awers).

Rewers zazwyczaj wyjaśnia nam budowę konstrukcyjną. Awers natomiast określa rodzaj dekoracji, jaki został „nałożony” na tę konstrukcję. Według tej zasady w niniejszym opracowaniu zostanie zaprezentowana systematyka drzwi, a więc ich rozwiązań konstrukcyjnych oraz systemów dekoracyjnych. Zasada ta odbiega od charakterystyki stolarki drzwiowej przedstawianej dotychczas w różnego typu inwentarzach, opisach, publikacjach, a nawet podręcznikach. Najczęściej rodzaj drzwi określany jest tam tylko według cech zewnętrznych, co prowadzi do błędów i nieporozumień.

W ciągu wieków dopracowano się kilku podstawowych rozwiązań konstrukcyjnych i szeregu ich odmian. Mają one na celu połączenie elementów drewnianych w jedną całość dla uzyskania „tafli” skrzydła drzwiowego zabezpieczonego jednocześnie, tak przed paczeniem się, jak i przed zwińnięciem pod wpływem własnym ciężaru, umożliwiając jednocześnie naturalną pracę drewna. W dawnych stolarkach drzwiowych możemy wyróżnić trzy podstawowe typy konstrukcyjne (tabl. III):

- I. Drzwi bieżunowe
- II. Drzwi deskowe
- III. Drzwi ramowo-płycinowe

Drzwi bieżunowe

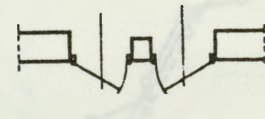
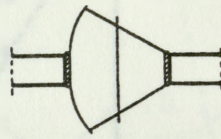
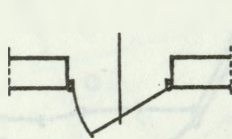
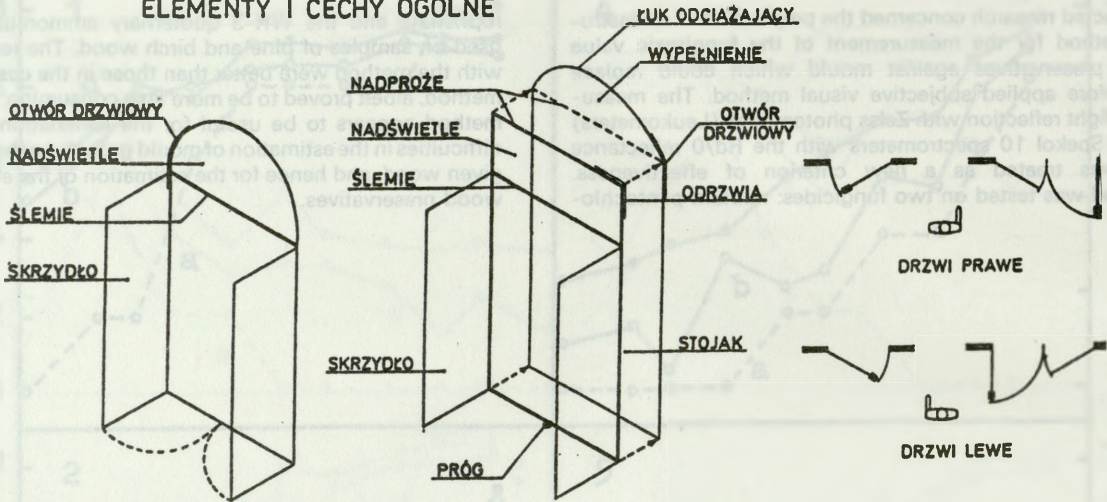
W drzwiach tych głównym elementem jest tzw. biegun umieszczony z boku (najczęściej grubszy) posiadający przedłużenia w dół i w górę w formie czopów, na których jak na zawiasach obracają się całe skrzydła drzwiowe. Z biegunem połączone są deski za pomocą listew i zastrzałów.

Drzwi bieżunowe znane były już w starożytności. Znalaziono je także w Biskupinie. U nas w Polsce stosowano je przede wszystkim w budownictwie ludowym aż do początków XIX w., a w budynkach gospodarczych nawet do początku naszego stulecia.

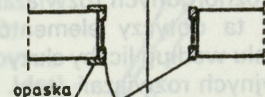
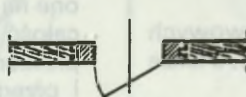
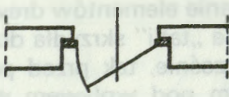
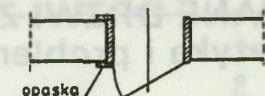
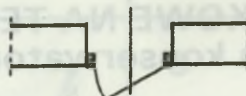
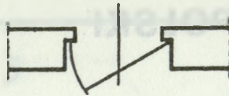
Drzwi deskowe

W drzwiach deskowych skrzydło drzwiowe uzyskiwano przez zestawienie obok siebie pionowych desek. Sposób

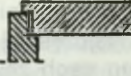
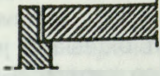
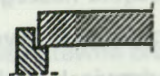
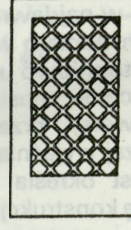
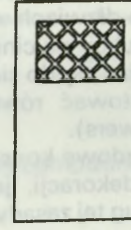
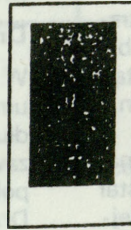
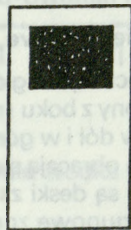
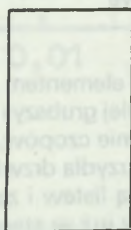
ELEMENTY I CECHY OGÓLNE

ODRZWA

DRZWI /SKRZYDŁA/

DRZWI /WROTA/	JEDNOSKRZYDŁOWE		PÓŁTORA-SKRZYDŁOWE	DWUSKRZYDŁOWE		
		DWUPOZIOMOWE		O RÓWNYCH SKRZYDŁACH	O NIERÓWNYCH SKRZYDŁACH	ZE SKRZYDŁEM DWUPOZIOMOWYM
ROZ-WIERANE						
ŁAMANO-ROZ-WIERANE						

DRZWI /WROTA/	TRÓJSKRZYDŁOWE		CZTEROSKRZYDŁOWE	
	O RÓWNYCH SKRZYDŁACH	O NIERÓWNYCH SKRZYDŁACH	O RÓWNYCH SKRZYDŁACH	O NIERÓWNYCH SKRZYDŁACH
ROZ-WIERANE				
ŁAMANO-ROZ-WIERANE				

DRZWI /WROTA/	JEDNOSKRZYDŁOWE Z FURTKA			DWUSKRZYDŁOWE Z FURTKA		
ROZ-WIERANE						
ŁAMANO-ROZ-WIERANE						

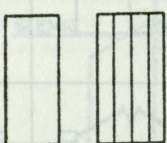
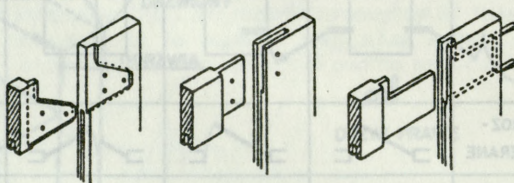
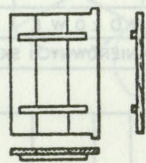
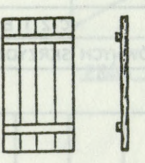
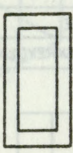
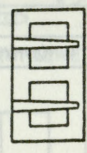
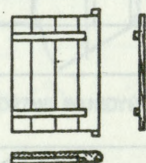
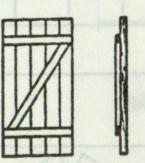
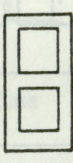
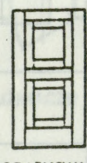
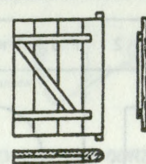
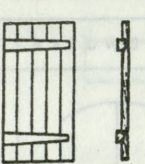
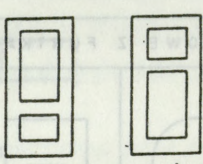
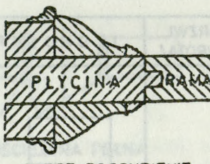
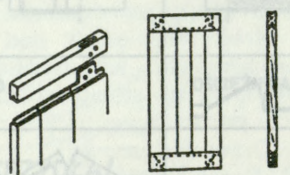
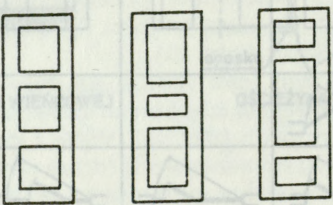
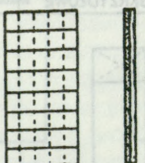
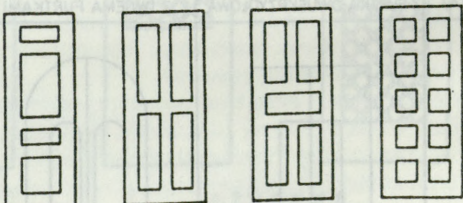
DRZWI /WROTA/	DWUSKRZYDŁOWE		ZE STAŁYMI SKRZYDŁAMI		
	Z FURTKA DWUSKRZYDŁOWA	Z DWIEMA FURTkami	GÓRNYMI		BOCZNYMI
			JEDNOSKRZYDŁOWE	DWUSKRZYDŁOWE	JEDNOSKRZYDŁOWE
ROZ-WIERANE					
ŁAMANO-ROZ-WIERANE					

jednoskrzydłowe z jednym górnym skrzydłem stałym

dwuskrzydłowe z jednym górnym skrzydłem stałym

jednoskrzydłowe z dwoma bocznymi skrzydłami stałymi

RODZAJE KONSTRUKCJI SKRZYDEŁ DRZWIOWYCH

I. DRZWI BIEGUNOWE	II. DRZWI DESKOWE	III. DRZWI RAMOWO-PLYCINOWE	
	<p>a.</p> <p>DRZWI Z POJEDYŃCZEJ DESKI LUB JAKO PODKŁAD DEKORACJI KONSTRUKCYJNEJ</p>	 <p>ŁĄCZENIE RAMIAKÓW DRZWI</p> <p>WZMOCNIENIA PLYCIN</p>	
 <p>DESKOWO-BIEGUNOWE</p>	<p>b.</p> <p>DESKOWO-LISTWOWE</p>	 <p>JEDNOPLYCINOWE</p>	 <p>SZPUNGA,</p>
 <p>BIEGUNOWO-LISTWOWE</p>	<p>c.</p> <p>DESKOWO-LISTWOWE Z ZASTRZAŁEM/MI/</p>	<p>*</p> <p>DWUPLYCINOWE O PODOBNYCH PLYCINACH</p>	 <p>DODATKOWA RAMA /ZDWOJENIE PLYCIN/</p>
 <p>BIEGUNOWO-LISTWOWE Z ZASTRZAŁEM /MI/</p>	<p>d. *</p> <p>DESKOWO SZPUNGOWE /SPONGOWE/</p>	 <p>DWUPLYCINOWE O ZRÓŻNICOWANYCH PLYCINACH</p>	 <p>PRZEZ POGRUBIENIE /PLYCIN/</p>
<p>e.</p> <p>DESKOWE Z LISTWĄ CZOŁOWĄ</p>		 <p>TROJPLYCINOWE</p>	
<p>f.</p> <p>DESKOWE ZDWOJONE /DWUWARSTWOWE/</p>		 <p>WIELOPLYCINOWE</p>	

* ROZWIĄZANIA POPULARNE

OPRAC. JAN TAJCHMAN

połączenia tych desek decydował o odmianie konstrukcyjnej tego typu drzwi. Możemy wyróżnić tutaj kilka rozwiązań:

a) Najbardziej prymitywnym rozwiązaniem konstrukcyjnym było połączenie desek ze sobą przez nabicie różnego typu dekoracji pełniących jednocześnie w tym wypadku rolę konstrukcyjną. Zdarzały się tutaj sporadycznie także drzwi wykonane z jednej szerokiej deski.

b) Drzwi deskowo-listwowe, powstały przez połączenie desek nabitymi na nie listwami. Stosowano je sporadycznie. Drzwi takie łatwo ulegały zwińnięciu (opuszczeniu się).

c) Drzwi deskowe listwowe zastrzałowe obok listew posiadały zastrzały, które skutecznie już zabezpieczały przed zwińnięciem skrzydła. Były w miarę popularne w budynkach gospodarczych (także dzisiaj).

d) Drzwi deskowo-szpungowe (spągowe), w których deski łączono specjalnie zaciętą i wsuwaną w nie listwą zbieżną, tzw. szpungą. Jest to najlepsze rozwiązanie konstrukcyjne pozwalające na pracę drewna z jednoczesnym wykluczeniem jego paczenia i skutecznym zabezpieczeniem przed opuszczeniem się skrzydła drzwiowego. Jest to najbardziej popularne i powszechne rozwiązanie konstrukcji stolarki drzwiowej. Na terenach Polski stosowane od XIII do XIX w. Konstrukcja ta wykorzystywana jest także w pracach konserwatorskich.

e) Drzwi z listwą czołową.

W skrzydłach takich drzwi, deski połączone są w jedną „płytkę” przez wpuszczenie ich końców w rowki listew mocowanych dołem i górą, przy jednoczesnym połączeniu skrajnych desek na kołkowane czopy z ww. listwami. Konstrukcja ta nie jest bardzo popularna i znana dopiero z przykładów XV- i XVI-wiecznych.

f) Drzwi zdwojone

Powstały przez zbitcie dwóch warstw desek zazwyczaj położonych pod kątem prostym. Pojawiają się one sporadycznie. Spotyka się je już w późnym gotyku.

Drzwi ramowo-płycinowe

Konstrukcja ramowo-płycinowa, składa się z ram tworzących pola, które wypełniają płyciny. Płyciny te wpuszczane są po obwodzie w ramy, dzięki czemu drewno może swobodnie „pracować” a skrzydło drzwiowe nie paczy się, ani nie ma możliwości opuszczania się. Konstrukcja ta na terenie Francji znana jest już około 1400 r. W Polsce sporadycznie występuje pod koniec XV i w XVI w. Popularna staje się dopiero w XVII stuleciu, przeważnie w drzwiach wewnętrznych. W zewnętrznych staje się powszechna dopiero w XIX w., szczególnie w jego drugiej połowie.

Najstarsze ramy drzwi płycinowych konstruowano w ten sposób, że ich ramiaki łączono ze sobą na zasadzie szpungi. (Takie zapóźnione rozwiązania można spotykać jeszcze w pierwszej połowie XVII w.). Później ramiaki te łączono na kołkowane czopy, a w końcu XVI w. już na czopy klinowe.

Płyciny sporadycznie wzmacniano szpungami, dodatkowymi ramami lub je pogrubiano. Dodatkowe ramy (tzw. zdwojenie płycin) można spotkać niekiedy w XVI i XVII w., ale bardziej popularne stają się dopiero w XIX w. Pogrubianie płycin charakterystyczne jest dla drzwi XVIII w.

O rozwiązaniach plastycznych drzwi decydowała liczba ich skrzydeł i konstrukcja, ale przede wszystkim nałożone od zewnątrz różnego rodzaju dekoracje. Dekoracje te były charakterystyczne bądź dla jednej bądź dla drugiej kon-

strukcji, albo jednocześnie dla obydwóch. Ponadto w wielu przypadkach na jednym skrzydle drzwiowym stosowano jednocześnie kilka rodzajów dekoracji.

Te plastyczne opracowania stolarki drzwiowej, obok różnych cech stylowych (a więc łatwych do datowania) posiadały także rozwiązania „bezystylowe”. Niektóre dekoracje bardzo długo posługiwały się formą tradycyjną. W takich wypadkach niejednokrotnie trudno określić ich czas powstania konkretnych drzwi. Dekoracje występujące na skrzydłach drzwiowych niezależnie od ich stylistycznego, a więc i czasowego charakteru, można ująć w pewne systemy związane z danym typem konstrukcji.

A. Dekoracje występujące na konstrukcji deskowej (tabl. IV)

1. Obijanie elementami żelaznymi

Ten sposób dekoracji stanowiący bardzo często jednocześnie element wzmocnienia i zabezpieczenia drzwi stosowano przede wszystkim na konstrukcjach deskowych. Najprostszą formą było nabijanie na stronę zewnętrzną skrzydła drzwiowego gwoździ o dość dużych główkach (tzw. główaczy) lub o główkach w formie gwiazdek, lub rozetek. Formę bardziej rozwiniętą stanowiły rozbudowane dekoracyjne zawiasy i ornamenty kowalskie tworzące na ogół z zawiasami jedną całość kompozycyjną.

Następną formę stanowiły drzwi obijane kawałkami blachy i płaskownikami. Płaskowniki tworzyły kratownice romboidalne, rzadziej prostokątne. Pola kratownic były wypełniane gładkimi blachami lub na ich podkładzie rozetkami, bądź wycinankami z blachy — gładkimi albo trybowanymi. Sporadycznie pola kratownic miały ornamenty bądź kompozycje (np. orły) wykonane z blachy techniką wytłaczania. Drzwi z dekoracjami żelaznymi były bardziej popularne na terenie Polski Południowej. Występują one we wszystkich okresach od gotyku do baroku włącznie. Na przykład na terenie Krakowa drzwi zewnętrzne obijane blachami i płaskownikami w kratownice stanowiły prawie jedyne rozwiązania aż do początku XVIII w.

2. Opieranie kratownicami drewnianymi

Opieranie drzwi od zewnątrz różnego typu kratownicami z przewagą układów romboidalnych występuje w XIV i XV w. W tym ostatnim stuleciu stają się modne kratownice wypełnione czwórliściami. Stolarki takie szczególnie są znane z terenów Polski Północnej. Kratownice sporadycznie utrzymują się jeszcze w pierwszej połowie XVI w. i powracają ponownie w XIX w.

3. Opieranie dekoracją pseudopłycinową i płycinową

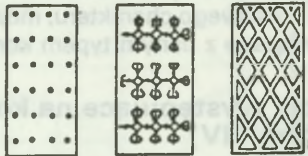
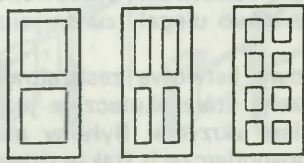

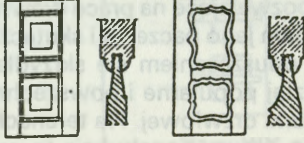
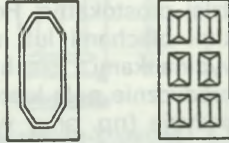
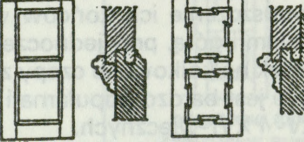
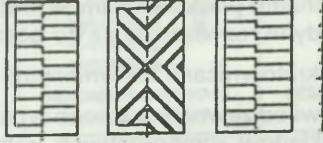
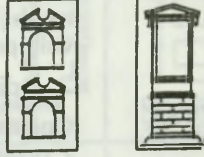
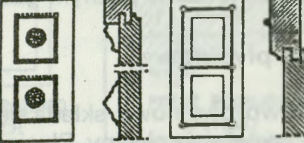
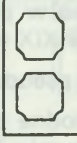

W XVIII w. stały się modne drzwi, w których płyciny zaczęto imitować nabijanymi od zewnątrz listwami obiegającymi pola o dość różnych kształtach. Często było to jedno pole (jedna „płycina”) w całych drzwiach.

Zamiast desek na konstrukcję deskową nabijano także ramy wypełnione płycinami, które z reguły nie łączyły się z nimi konstrukcyjnie. Stolarki te pojawiają się sporadycznie we wszystkich okresach. Najwcześniejsze przykłady pochodzą z XVI w. i posiadają formę późnogotycką. Dekoracje płycinowe sporadycznie nakładano także na konstrukcje płycinowe.

4. Opieranie deskami

Na stronę zewnętrzną drzwi deskowych nabijano deski z ramą lub bez ramy. Na przestrzeni między ramiakami lub na całą płaszczyznę skrzydła drzwiowego nakładano deski proste, rzadziej o przekroju trapezowym, tworząc pseudożaluzje. Najczęściej jednak nabijano szerokie deski profi-

SYSTEMY DEKORACJI SKRZYDEŁ DRZWIOWYCH W KONSTRUKCJACH:

A. DESKOWEJ	B. DESKOWEJ I RAMOWO-PŁYCINOWEJ	C. RAMOWO-PŁYCINOWEJ
<p>1. OBIJANIE ELEMENTAMI ŻELAZNYMI</p> <p>GWOŹDZIE — OZDOBNE</p> <p>OKUCIA — ZAWIASY</p> <p>BLACHY Z KRATOWNICAMI</p>		<p>1. PODZIAŁ NA PŁYCINY</p> <p>* DWIE</p>
<p>2. OPIERZANIE DREWNIANYMI KRATOWNICAMI</p> <p>PROSTOKĄT- NYMI</p> <p>ROMBOIDAL- NYMI</p> <p>ROMBOIDAL Z CZWÓRLIŚCIAMI</p>		<p>2. OPRACOWANIE KRAWĘDZI RAM ORAZ LUSTER PŁYCIN</p> <p>BEZ LISTEW</p>
<p>3. OPIERZANIE DEKORACJĄ</p> <p>PSEUDO-PŁYCINOWA,</p> <p>PŁYCINOWA,</p>		<p>3. PRZYKRYWANIE STYKÓW RAM I PŁYCIN</p> <p>DREWNIANYMI LISTWAMI PROFILOWANYMI</p>
<p>4. * OPIERZANIE DESKAMI /Z RAMA, LUB BEZ RAMA/</p> <p>PROSTYMI</p> <p>PROFILOWANY- MI</p> <p>„ŻALUZJOWYMI” MI</p>	<p>1. * OPIERZANIE ELEMENTAMI O FORMACH ARCHYTEKTONICZNYCH</p> 	<p>4. NAKŁADANIE ELEMENTÓW GOTOWYCH</p> <p>METALOWYCH PREFABRYKOWANYCH</p> <p>DREWNIANYCH LISTEWK I ROZET</p>
<p>5. WYCINANIE PSEUDOPŁYCIN</p> <p>W PŁASZCZYNIE SKRZYDŁA D.</p>	<p>2. OPRACOWANIA SNYCERSKIE</p> <p>RZEZBIENIE W SKRZYDŁE D.</p> <p>NAKLADANIE ORNAMENTÓW I PŁASKORZEZBY</p>	<p>5. OKLEJANIE INTARSJĄ</p> <p>1. WGLEBNA</p> <p>2. POWERZCHNIOWA,</p> <p>3. NAKŁADANA,</p>
<p>* ROZWIĄZANIA POPULARNE DEKORACJE WYSTĘPUJĄCE TAKŻE SPO- RADYCZNIE NA KONSTRUKCJI RAMOWO- PŁYCINOWEJ</p> <p>--- DEKORACJE WYSTĘPUJĄCE TAKŻE SPORADYCZNIE W KONSTRUKCJI DESKOWEJ</p>		<p>6. OPRACOWANIE I WYPEŁNIANIE PÓŁ PRZEŚWITÓW</p> <p>KRATAMI DREWNIANYMI, METALOWYMI</p> <p>SZKŁEM</p>

OPRAC. JAN TAJCHMAN

lowane w różnych układach kompozycyjnych. Wydaje się, że ten typ stolarek wywodzi się z konstrukcji zdwojonej. W czasach nowożytnych jest to najbardziej popularne rozwiązanie drzwi zewnętrznych na terenie całej Polski. Utrzymuje się ono dalej przez cały XIX w., a potem do czasów współczesnych. Stąd jest to typ tradycyjny, niejednokrotnie trudny do datowania, który czasami można ustalić na podstawie elementów drugorzędnych, takich jak profilowane ślémiona lub okucia. Sporadycznie opierano deski także konstrukcję ramowo-płycinową.

5. Wycinanie pseudopłycin

W budownictwie ludowym i małomiasteczkowym można spotkać stolarki drzwiowe (najczęściej z XVIII i XIX w.), w których imitowany jest podział płycin przez nacięcia odpowiednich zagłębień w płaszczyźnie skrzydła drzwiowego, najczęściej tylko z jednej strony.

B. Dekoracje występujące na konstrukcjach: Deskowej i ramowo-płycinowej

1. Opieranie elementami o formach architektonicznych

Jest to jedna z bardziej popularnych dekoracji występujących w stolarkach drzwiowych, stosowana tak w konstrukcji deskowej, jak i płycinowej. Należy przypuszczać, że znana była u nas już w gotyku (zachowały się tylko jedne takie drzwi z kościelnej szafki ściennej). Rozwiązania te były bardzo popularne w renesansie i to w najmniej przetwarzanych kompozycjach. W baroku, a szczególnie w okresie rokoka przetwarzanie kompozycji form architektonicznych w stolarkach drzwiowych doprowadzono do pewnego „wyrafinowania” nadając im formę atektoniczną. Ponownie formy architektoniczne zaczęły dość powszechnie opanowywać stolarki klasycystyczne, a potem historyzujące, szczególnie w wersji neorenesansowej, rzadziej neobarokowej.

2. Opracowania snycerskie

Opracowania snycerskie wykonywano bądź przez rzeźbienie w płaszczyźnie skrzydła drzwiowego, bądź przez nakładanie na nie ornamentów lub płaskorzeźby. Opracowania te obejmowały całe skrzydło, bądź tylko niektóre jego elementy, występując samodzielnie lub w połączeniu z innymi rodzajami dekoracji. Opracowania snycerskie występują we wszystkich epokach, jednak specjalne ich nasycenie przypada na okres renesansu i baroku. Od 1900 r. następuje pewien nawrót do rzeźbienia w płaszczyźnie drzwi różnego typu ornamentów, zazwyczaj o formach secesyjnych.

C. Dekoracje występujące na konstrukcji ramowo-płycinowej

1. Podział na płyciny

Podział skrzydła drzwiowego na płyciny oraz ich kształt i proporcje są podstawowymi elementami plastycznego kształtowania tego typu stolarek.

W okresie późnego gotyku drzwi miały najczęściej po cztery płyciny. W okresie renesansu stały się popularne drzwi o dwóch równych płycinach, (lub prawie równych) i były najbardziej powszechnym rozwiązaniem aż do drugiej połowy XIX w. Około 1700 roku stają się modne drzwi jednopłycinowe, a w okresie rokoka dwupłycinowe o zdecydowanie zróżnicowanych polach, tj. u góry większych, a u dołu mniejszych. Takie rozwiązania utrzymują się aż do początku XX w. W klasycyzmie ponadto stosowane są drzwi trójpłycinowe, szczególnie o zróżnicowanych wielkościach pól. Drzwi wielopłycinowe wy-

stępują w nielicznych przykładach prawie we wszystkich okresach, najczęściej jednak w XIX w.

2. Opracowanie krawędzi ram oraz luster płycin

Wycinanie profiliowań na krawędzi ram (od strony płycin) charakterystyczne jest dla drzwi późnogotyckich i wczesnorenesansowych. Ponownie staje się modne w okresie rokoka przy jednoczesnym krzywoliniowym wycięciu pola płycin oraz w klasycyzmie. W drzwiach secesyjnych, obok krawędzi profilowanych, przeważają krawędzie proste, podobnie obok pól krzywoliniowych prostokątne.

Charakterystyczne opracowanie płycin to: ornament fałdowy w drzwiach późnogotyckich, gładka lub ornamentalna (rzeźbiona) płaszczyzna w renesansie i baroku, a potem w secesji. W XVIII i XIX w. stosowano wysuniętą lekko z płyciny płaszczyznę do przodu, tzw. lustro, które w okresie rokoka przyjmuje krzywoliniowy zarys (najczęściej równoległy do ramy). W klasycyzmie lustra te lub nasunięte płyciny często są kanelurowane.

3. Przykrywanie styków ram i płycin

Przykrywanie styków ram i płycin wykonywano profilowanymi listwami (prętawinami).

Rozwiązania te przeważają w późnym renesansie i baroku oraz historyzmie drugiej połowy XIX w. W okresie renesansu listwy te najpierw były gierowane prostokątnie, a potem wielobocznie; wchodziły często na płyciny. Na ogół składały się z wielu drobnych elementów (kilku profiliów heblowanych oddzielnie). W XIX w. listwy te zazwyczaj wykonywano o większym, bardziej mięsistym przekroju.

4. Nakładanie elementów gotowych

W XIX w. zamiast listew profilowanych stosowano niekiedy ornamentalne długie elementy odlewane z tzw. białego metalu (stop cyny). Także ornamentami z tego metalu ozdabiano pola płycin, a nawet powierzchnie ram. W tym samym okresie na ramy nakładano drobne listewki (najczęściej o przekroju półwałka) komponując je z małymi, przeważnie toczonymi rozetkami.

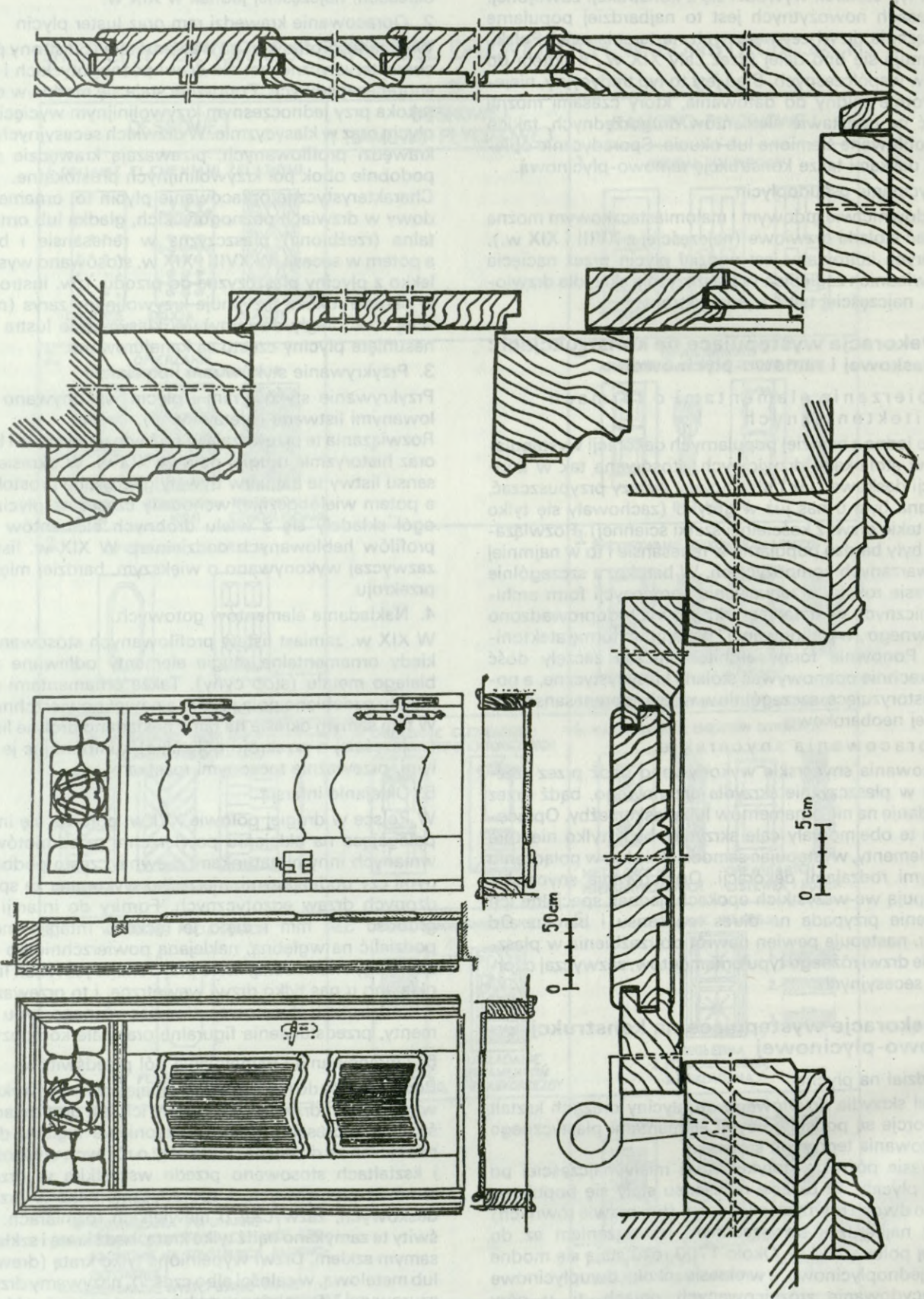
5. Oklejanie intarsją

W Polsce w drugiej połowie XVI w. pojawia się intarsja, polegająca na oklejaniu powierzchni przedmiotów drewnianych innymi gatunkami drewna, często podbarwianymi czy podpalanymi, nierazko wykonana ze sprowadzonych drzew egzotycznych. Forniry do intarsji miały grubość 3-4 mm i cięto je ręcznie. Intarsję możemy podzielić na wgłębłą, naklejaną powierzchniowo (okładzinową) i nakładaną, która przypomina już relief. Intarsją oklejano u nas tylko drzwi wewnętrzne, i to przeważnie te w konstrukcji płycinowej, stosując różnego typu ornamenty, przedstawienia figuralne oraz całe kompozycje.

6. Opracowanie i wypełnianie pól przedświet

Podobną rolę do nadświetli spełniają prześwity wykonane w skrzydłach drzwiowych. Celem ich jest doprowadzenie światła, a czasami także udostępnienie wglądu do pomieszczeń za drzwiami. Prześwity o różnych wielkościach i kształtach stosowano przede wszystkim w drzwiach ramowo-płycinowych, a sporadycznie tylko w drzwiach deskowych, zazwyczaj o niewielkich rozmiarach. Prześwity te zamykano bądź tylko kratą, bądź kratą i szkłem lub samym szkłem. Drzwi wypełnione tylko kratą (drewnianą lub metalową, w całości albo części), nazywamy drzwiami ażurowymi, wypełnione szkłem — drzwiami szklonymi. Drzwi ażurowe spotykamy bardzo rzadko. Drzwi szklone pojawiają się sporadycznie we wnętrzach nowożytnych, zazwyczaj z prześwitami w górnych polach. Wypełnione były one błoną szklaną (w ołowiu), a od rokoka oszkle-

Toruń, ul. Szczytna 18. Drzwi zewnętrzne z końca XVIII w.
 /Ze zbiorów Instytutu Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa UMK/

niem w szczeblinach drewnianych. Szklenie drzwi zewnętrznych, zazwyczaj zaopatrzonych w kraty, rozpoczyna się w okresie klasycyzmu, ale popularne staje się w drugiej połowie XIX w.

Na problematykę konserwatorską stolarki drzwiowej składają się następujące zagadnienia:

1. Zachowanie i pozostawienie na swoim miejscu drzwi zabytkowych.
2. Dokumentacja fotograficzna i pomiarowo-rysunkowa wykonana w skali 1:10, 1:1. Fotogramy i rysunki drzwi wykonujemy z obu stron. Przekroje w skali 1:1 powinny odwzorować nie tylko profile, ale także budowę (tabl. V).
3. Analiza historyczna (przedstawiająca także kolorystykę i nawarstwienia).
4. Analiza techniczna (określająca stan zachowania).
5. Wartościowanie.
6. Program prac konserwatorskich opracowany na podstawie punktów 2 do 5.
7. Realizacja zabiegów konserwatorskich (restauratorskich) wraz z ich dokumentacją.
8. Projektowanie nowych drzwi w budynkach zabytkowych. Dawne drzwi bardzo często wykazują odmienne rozwiązania w stosunku do współczesnych wymagań.

Należą do nich:

- a) brak szczelności w drzwiach zewnętrznych, gdyż przeważnie wykonywane bez drewnianych odrzwi, skrzydła przylegały do muru lub kamieniarki,
- b) otwieranie drzwi do wnętrza, jeżeli znajdują się one na drodze ewakuacyjnej, stwarza kolizje z przepisami,
- c) małe gabaryty. Dotyczy to głównie wysokości, która współcześnie powinna wynosić minimum 2,00 m. Dawne drzwi wewnętrzne, a w budownictwie ludowym także zewnętrzne niejednokrotnie posiadały wysokość około 1,8 m. Poprawnie opracowany program konserwatorski powinien szukać takich rozwiązań, aby te techniczne mankamenty nie sprzyjały niszczeniu autentycznych stolarek. Poważnym błędem, z jakim spotykamy się dość często, jest pokazywanie stolarki w surowym drewnie tam, gdzie od początku była ona malowana. Przy koniecznym projektowaniu nowych drzwi należy rezygnować z rekonstrukcji, chyba że wymaga tego zachowane wnętrza. Dla rozwiązań jednostkowych (a takimi zazwyczaj są drzwi główne) należy szukać formy współczesnej, jednak odpowiednio zakomponowanej.

*Prof. dr hab. arch. Jan Tajchman
Instytut Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa
Wydział Sztuk Pięknych
UMK w Toruniu*

OLD WOODEN DOORS IN POLAND (SYSTEMATICS AND CONSERVATION PROBLEMS)

Among the numerous architectonic details which appeared in the course of centuries in Poland, carpentry offers the greatest number of various solutions. This divergence is true of fundamental elements (Table I — Doors and Gates), division according to the number of wings (Table II) as well as construction solutions (Table III). A true richness of forms, however, is to be found in the artistic decorations, their different systems and stylistic transformations (Table IV). Many of them could be compared to solutions applied in cabinet making (doors of wardrobes). We can distinguish three basic construction types in old door carpentry (Table III): 1. pivot doors, 2. plank doors, and 3. frame-panel doors. The plastic solutions depended on the classification of the doors, but above all on the various decorations on the outer side. These ornaments were characteristic either for a single type of construction or for two simultaneously. Moreover, in many instances one wing of the door revealed the simultaneous use of several types of embellishments. Decorations which occur on the door wings regardless of their stylistic and thus chronological character, can be presented in systems connected with the given type of construction: A. decorations on a plank construction (Table IV) — 1. metal, 2. wooden trellises, 3. pseudo-panel and-panel decorations, 4. planks, and 5. cut

pseudo-panels; B. decorations on the plank and frame-panel construction — 1. elements of architectonic forms, 2. carvings; C. decorations on frame-panel constructions: 1. division into panels, 2. decorations along the edges of frames and on the surface of the panels, 3. covered meeting points of frames and panels. 4. ready-made elements. 5. in-laid ornaments, 6. filled clearances of panels.

The conservation of door carpentry includes the following problems: 1. the retention of historical doors, 2. photographic, measurement and drawn documentation on a 1:10 scale — photogrammes and drawings of doors are made for both sides, while cross-sections on a 1:1 scale should show not only the profiles but also the construction 3. historical analysis which demonstrates the colour and layers; 4. technical analysis determining the state of preservation; 5. estimation of value; 6. programme of conservation work made upon the basis of points 2-5; 7. the realization of conservation (restoration) work and its documentation; 8. planning of new doors in historical buildings. A serious and frequently encountered error is to display unfinished carpentry work even in those cases when originally it was painted. In cases of a necessary planning of new doors, one should resign from reconstruction unless it is required by the extant interior.